

nyomatásról szóló tanulmányok bizonyítják, Erdély többi népeinek művelődéstörténetét az eddigieknél jobban megvilágítja, másrészt elvezet bennünket a mához, rádöbbenve, hogy a mai erdélyi magyar művelődés, amely-

nek egyik kiemelkedő állomása éppen Jakó könyve, ezeken a hagyományokon alapszik, s szervesen épül rájuk.

Heltai János

CZIGÁNY LÓRÁNT: A MAGYAR IRODALOM FOGADTATÁSA A VIKTORIÁNUS ANGLIÁBAN, 1830–1914.

Bp. 1976. Akadémiai K. 287 l. (Irodalomtörténeti Füzetek 89.)

Előre kell bocsátanunk, hogy a hazai komparatiztika százesztendőös története során – ha a tudományos programként megfogalmazott, szervezett összehasonlító kutatások kezdetét a Meitzl Hugó szerkesztésében megjelent Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok alapításában jelöljük meg – sajnálatos módon soha nem tekintette céljának a magyar irodalom külföldi befogadástörténetének áttekintő feldolgozását. Néhány, elsősorban a századforduló konzervatív-romantikus Petőfi-kultuszában gyökerező kezdeménytől, majd Turóczi-Trostler József kutatásaitól, különösen a *Petőfis Eintritt in die Weltliteratur*tól és a felszabadulást követően Petőfi orosz irodalmi befogadásának vázlatos áttekintésétől eltekintve alig történt valami.

Ami pedig az összehasonlító irodalomtörténet anglistikai vonatkozásait illeti, ezen a területen – a Shakespeare-kutatások kivételével – sem nagyobb szabású vállalkozásra nem került sor, sem maradandó értékű kutatási eredmények nem születtek. Az angol–magyar irodalmi kapcsolatok kutatása, ma már nehéz lenne kinyomozni, mi okból, egészen a legújabb időkig az irodalom perifériáján mozgott. Az egyetlen angol tanszéke Arthur B. Yolland kezdeményezésére viszonylag későn, a harmincas évek elején vette programjába az anglistikai kutatások határainak kiterjesztését az Anglia és Magyarország közötti kapcsolatok feltárására, de a program megvalósítása tekintetében messze elmaradt más tanszékek – különösen a francia vagy német tanszék – teljesítményétől. Éppen ezért úgy tűnik, hogy a hazai komparatiztikának és ezen belül különösen az anglistikának a magyar irodalom külföldi befogadástörténetének felkutatására soha nem voltak meg a lehetőségei vagy eszközei.

Abban, hogy a komparatiztikai kutatások a felszabadulást követően csak a hatvanas években

bontakoztak ki, egyetlen gátló tényezőként, úgy látszik, Lukács Györgyre, illetve az Irodalomtörténeti Társaság alakulóülésén elhangzott elnöki székfoglalójára „illik” hivatkozni. Ezt teszi Czigány Lóránt is, amikor – igazában talán nem is egészen meggyőződve és ezért lábjegyzetben – megemlíti, hogy „1949-ben, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság újrászervezése után hatalmi szóval leállították ezeket a kutatásokat”. (Már maga az évszám is helyesbítésre szorul, hiszen ez a beszéd egy esztendővel korábban, 1948-ban hangzott el.) Ebben a felfogásban egyébként nem áll egyedül. Vajda György Mihály *A magyar összehasonlító irodalomtudomány vázlat*a című tanulmányában idézi Lukács megnyilvánulását, majd azt mondja, hogy „a személyi kultusz légkörében ezek a dogmatikus színezetű szavak . . . évekre véget vetettek az irodalmunk külföldi vonatkozásaival való rendszeres foglalkozásnak”. Amint azonban a tényekből megállapítható, a valóban dogmatikus szavak néhány évvel később, 1952-ben hangzottak el, amikor Lukács Györgynek vajmi kevés köze lehetett az összehasonlító kutatások „leállításához”, és ezek a szavak egyértelműen kozmopolitának bélyegeztek meg minden ilyen jellegű kutatást olyannyira, hogy még a világirodalmi áramlatok mozgását is kétségbe vonták. (Vö. Irodalomtörténet, 1952. 19–29.)

Ami pedig Lukács György említett előadását illeti, abban nem a komparatiztika tagadásáról, hanem módszereinek revíziójáról van szó. Igaz, hogy a módszeren Lukács kizárólag a pozitivisták megközelítést értette, és nem szentelt figyelmet a komparatiztikában is jelentkező szellemtörténeti konstrukcióknak. Az is igaz, hogy a befogadástörténeti kutatás módszerül a társadalmi szükségetlen alapuló, lényegében szociológiai megközelítést javasolta, de ehhez azonnal hozzátehetjük, hogy a történeti jellegű, tehát a befogadás történetiségét

szem előtt tartó összehasonlító kutatások alapján véve ezt a szociológiai megközelítést mindmáig nem haladták túl.

Indokolt volt tehát Czigány Lóránt óvatossága, amikor már idézett megállapítását csak lábjegyzetben közölte, mert számunkra úgy tűnik, mintha Lukács megállapítása a komparatiztikai kutatások újraindítására ösztönzött volna. Ezt látszik alátámasztani, hogy az Irodalomtörténetben a magyar irodalom történetét illető viták mellett két év alatt – 1949-ben és 1950-ben – összesen 15 összehasonlító jellegű tanulmány számára jutott hely. Ez a szám 1951-ben már kettőre csökkent, és ezen a mélyponton marad 1953-ig, majd ezután az Irodalomtörténet kizárólag csak hazai vonatkozású tanulmányokat közöl. Az 1953-ban újraindult Irodalomtörténeti Közlemények viszont már az indulás évében 4 összehasonlító szempontú tanulmányt tartalmaz, és ezek száma 1955-ben már kilencre emelkedik. Kifejezetten anglicisztikai vonatkozásban viszont elkerülhetetlenül utalunk kell Shakespeare drámáinak négykötetes kiadására (1955), amelynek kísérő tanulmányai kétségkívül jól hasznosították a komparatiztika korábbi eredményeit.

A magyarországi komparatiztika mélypontjának megítélésében, amelyhez tehát elsősorban nem Lukács György megnyilatkozásának, hanem a már említett 1952-es írásnak volt köze, közelebb járunk az igazsághoz, ha e mélypont okait magában a módszerváltozásban keressük. A nagyobb és sürgetőbb feladatok következtében ez a módszerváltás gyorsabb ütemben zajlott le a magyar irodalom, nehezkesebben és lassabban a modern filológiai történeti kutatása területén. Ennek megfelelően a komparatiztika háttérbe szorulása mindenképpen elkerülhetetlennek tűnik. A komparatiztika viszonylagos lemaradása, az új módszerek keresése nem kizárólag hazai sajátosság volt. Ezt látszik alátámasztani René Wellek előadása az összehasonlító irodalomtudomány válságáról, amely 1958-ban hangzott el a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság II. kongresszusán Chapel Hillben. Jóllehet egy évtizednyi eltéréssel és más alapról kiindulva, mind Lukács, mind Wellek azonos következtetésre jut, ez pedig a komparatiztikai módszerek megújításának az igénye.

Czigány Lóránt rendkívül gazdag tanulmányának figyelmes olvasása során kitűnik, hogy a szerző pontosan azt az utat követi, amelyet Lukács György a komparatiztika megújulásának feltételként kijelölt. Ezt Petőfi politikai költészetének befogadása vagy fogadtatása kapcsán egyértel-

műen meg is fogalmazza, amikor arról beszél, hogy „Petőfi politikai költészet [Angliában] csekély visszhangra talált, hiányzott a szükséges politikai, társadalmi és kulturális háttér” (154. lap). Úgy tűnik azonban, mintha ez a megállapítás, az irodalmunk befogadásán fáradozó fordítók és kritikusok minden erőfeszítése ellenére, nemcsak Petőfi költészetére, hanem az egész magyar irodalom angliai befogadására érvényes lenne. A befogadás társadalmi háttérének hiánya bizonyos irodalmak – közöttük a magyar – előtti elzárkózáshoz vezetett.

A magyar irodalom angliai befogadásában kétségkívül meghatározó tényező, hogy már a *Poetry of the Magyars* is irodalmi divat szülötte volt. Bowring korábbi antológiáihoz hasonlóan csak arra törekedett, hogy az olvasók egzotikum iránti igényét kielégítse azáltal, hogy „más tájak költészetét igyekezett az angol családi otthonokba” elvinni. Ez a divat irodalmunkat tekintve marandónak bizonyult, és teherfölétől a viktoriánus kori Anglia lényegében soha nem tudott teljesen megszabadulni. Igaz, a szabadságharc bukását követő néhány évben az egzotikum iránti érdeklődés helyébe rövid időre valóságos politikai érdeklődés lépett, amely megtermékenyítően hatott volna a magyar irodalom befogadására. Ekkor azonban, mint ahogyan Bowring fellépésétől egészen a viktoriánus korszak végéig, nem jelentkezett olyan fordító, aki képes lett volna költészetünknek a kor színvonalán álló adekvát tolmácsolására. S itt mutatkozik a másik, befogadást gátló tényező, amelyet a magyar reformkor nemzeti elszigeteltségből kitörni akaró vágya még feledtetett, de Arany László Bowring Petőfi-kötete ürügyén már nyíltan kimondott: „Sajnáljuk, hogy a fordítás átnézegetése után sir Bowringnak nemcsak magyarul tudását, hanem írói ízlését és Petőfi szépsége iránti érzékét is kétségbe kell vonnunk, művéről pedig azt óhajtunk, bár soha ne látott volna világot.” Mert valóban, az emigráció rendkívül csekély fordítói tevékenységétől eltekintve, az egész korszakban alig található olyan mű, amelynek áttünetese közvetlenül az eredeti nyelvből készül volna. Bowring fő forrása Rumi és Kertbeny, a közvetítő nyelv pedig német volt, s aligha csodálható, hogy középszerű közvetítő forrásokra támaszkodó további középszerű fordítás – és erre már a korabeli kritika is felfigyelt – lényegében semmit nem őrzött meg az eredeti mű szelleméből. Ennek egyenes következménye, hogy a nyelvi határok szabta korlátok miatt a magyar irodalomról kialakított értékrend nemcsak hogy nem a hazai, de nem is a valóságos

képet tükrözte. S ebben Bowring és a kortárs cikkírók már csak annyiban hibáztathatók, amennyiben az első kézből nyert vagy nyerhető információk hiányával megalkudva kritikátlanul támaszkodtak sokszor önös érdekű forrásaikra.

Czigány Lóránt fáradozásainak eredményeként lényegében negatív kép tárul elénk. Megtudjuk, hogy a viktoriánus kor Anglijában nem alakult ki egységes vagy értéktételeiben maradandó, továbbgondolkodásra ösztönző állásfoglalás a magyar irodalomról. Sőt, hogy pontosak legyünk, szigorúan komparatistikai értelemben vett befogadásról sem beszélhetünk. A szerző is

érzi ezt, és ezért inkább csak fogadtatásról szól. A rendkívül gazdag, a korábbi kutatások eredményeit jól hasznosító, azok hibáit gondosan korrigáló kötet lényegében kiábrándító eredményt hozott, ha ezt az eredményt összevetjük ugyanannak a kornak gazdag hazai fordításirodalmával. A befogadáshoz két irodalom szükséges. Egyik, amelyik a műveket létrehozta, s egy másik, amelyik felismeri az előzőben rejlő értékeket, s igyekszik azokat a magáévá tenni. A viktoriánus korszakban pedig éppen ez a törekvés hiányzott.

Kovács József

SZALAY KÁROLY: HUMOR ÉS SZATÍRA MIKSZÁTH KORÁBAN

Bp. 1977. Magvető K. 586 l.

Olvasmányak sem különösebben vonzó Szalay Károly új könyve, tanulmányak, korszakmonográfiának meg éppenséggel nem. Elméleti alapvetése gyér, bizonytalan és ellentmondásos, irodalomszemlélete sematikus, szimplifikáló majd mindenütt, esztétikai fogékonysága minimális, asszociációi igen gyakran semmitmondóak, avagy megengedhetetlenül önkényesek, fejtegetései – elsúlyosodva a tömérdek fölösleges adat koloncától – csak lassan vánszorognak. Amit e vaskos könyv olvastán megtudunk, mindössze ennyi: a kiegyezés és a századforduló közt született művek többségében (ám csupán az epikus és a drámai alkotásokban, mert a harmadik műnem létéről Szalay egyszerűen megfeledkezik) akadnak humoros, szatirikus, ironikus stb. elemek, s az írók osztályhelyzetüknek, világnézetüknek, talentumuknak, lelkialkatuknak etc. megfelelően vagy a társadalomkritikai igényű, vagy a sekélyes, hamis illúziókat tápláló komikum elkötelezettjei. Újdonságnak, revelációnak vajmi nehezen tekinthetők e tézisek, közhely voltakát mégis örömezt megbocsátandók, ha a hozzájuk vezető utakon nem uralkodnék teljes szemléleti és terminológiai zűrzavar, nem zilálódnának áttekinthetlenné valóban meglevő összefüggések, s ha nem érzékelnők folyvást a félreértések, aránytvesztések, igazolhatatlan deklarációk, értelme nincs polémiák csüggesztő, kijárat nélküli tömkelegét.

A hiba korántsem a bemutatott anyag mennyiségéből következik. Ez önmagában még imponáló is lehetne, bár okkal hiányoljuk egy Éjszaki Károlyt és Balázs Sándort is portréra érdemesítő tanulmányból pl. a humorelméletet is

alkotó Reviczky műveit, kivált az *Apai örökséget* és a *Selyembogárt*, avagy furcsálljuk Bródy teljes mellőzését, noha *Az ezüst kecskében* például bőséggel akad humor, szatíra, ironia. A csődre csupán a feldolgozás mikéntjében lelünk magyarázatot. Az 1900-as korszakhatár sokféle szempontból egyaránt mesterkéltnek és önkényesnek tetszik, annál is inkább, mert Mikszáth, Tömörkény és mások esetében maga Szalay is egészen fesztelesenül hágja át, a kihagyott Ambrus, Lovik stb. pedig aligha minősülhet egyértelműen 20. századi jelenségnek. Jóval nagyobb mulasztás, hogy a szerző nem definiálja és különíti el egymástól megnyugtatóan és szakszerűen a humor, a szatíra, az ironia, a komikum, a paródia, a persziflázs, a groteszk stb. fogalmát, így e kategóriák elvesztik világos kontúrjaikat, szüntelenül interferálnak, összemosódnak, hovatovább egymás ekvivalenseként szerepelvén. Mihez kezdjünk az effajta lapos summázatokkal: „Mikszáth írásaiban a komikus történetek nemritkán burleszkiek” (334.), avagy: „Mikszáth szatirikus művészetének végső soron az a jellemzője, hogy komikus szerkezeti változatosak, s szépen illeszkednek bele a mű egészébe” (365), esetleg: (Tömörkény) „Írásait csak megtűzdeli szatírával, lényegükben humorosak maradnak mindvégig...” (541.)? A szimpla elméleti alapra nem is épülhetnek igényesebb tanulságok, hiszen az előző és a könyv egyéb, teoretikusnak szánt megjegyzései oly durva és direkt összefüggéseket tétéleznek társadalomfejlődés és komikumfajták közt, amelynek csupán a legsivárbabb sematizmus lehet az eredménye. S hasztalan faggatjuk a kötetet: mi a lényeg s mi a járulékos